

Historia

Podręcznik

5

1.3 W żyznej Mezopotamii

Podjmij temat

Wyobraźcie sobie, że jesteście prehistorycznym ludem wędrującym w poszukiwaniu odpowiedniego miejsca, aby się osiedlić. Wybierzcie zdjęcie, które przedstawia teren lepiej nadający się pod uprawę zbóż i budowę osady.

Między rzekami

Ludzie prehistoryczni wybraliby obszar, który zapewnia dobre warunki do rozwoju rolnictwa. Takie miejsce widać na zdjęciu nr 1. Ziemia na równinnym terenie lepiej nadają się na pola uprawne. W ich sąsiedztwie znajduje się rzeka, która zagwarantuje nie tylko dostęp do wody, ale też do żywności – da możliwość połowu ryb. Krajobraz ze zdjęcia nr 1 przypomina **Mezopotamię**, czyli Międzyrzecze, starożytną krainę na **Bliskim Wschodzie** (nazywamy tak obszar położony na styku Azji, Afryki i Europy). Mezopotamia znajdowała się między dwiema rzekami: Eufratem i Tygrysem. Panował tu gorący klimat, a ziemia była bardzo urodzajna. Każdego roku, na początku lata, wody Eufratu i Tygrysu zalewały olbrzymie tereny. Po ustąpieniu wód na ziemiach tych osiadał rzeczny muł, użyźniając glebę.

- Wskaż tereny uprawne na obszarze Mezopotamii. Jaką zauważasz prawidłowość?

W IV tysiącleciu p.n.e. tereny południowej Mezopotamii zamieszkiwał lud Sumerów. Wylewy Tygrysu i Eufratu były dla nich wielkim darem natury. Aby jak najlepiej go wykorzystać, Sumerowie wybudowali **siec kanałów nawadniających**. Kanały doprowadzały wodę do pól bardziej oddalonych od rzek, co pozwalało zwiększyć obszar pod uprawę. Po ulewnych deszczach odprowadzano nimi nadmiar wody z terenów rolniczych.

Współczesne kanały nawadniające

Sumerowie – twórcy pierwszej cywilizacji

Sumerowie stworzyli jedną z najstarszych cywilizacji w dziejach. Czy wiesz, jakie warunki muszą być spełnione, aby można było mówić o powstaniu cywilizacji?

O cywilizacji mówimy wówczas, gdy

- osada rzemieślnicza przekształca się w miasto

Obfite plony sprawiały, że Sumerowie mieli dużo pożywienia. Dlatego część mieszkańców osad, zamiast pracować na roli, mogła trudnić się wyłącznie rzemiosłem lub handlem. Osady rzemieślnicze stopniowo rozrastały się, dając początek miastom.

- tworzy się organizacja państwowa

Miasto, wraz z okolicznymi polami rolników, tworzyło jedno państwo – w całości podlegające władzy króla. Władcy podlegali urzędnicy, którzy organizowali i nadzorowali pracę robotników i chłopów np. przy budowie kanałów nawadniających.

- społeczeństwo osiąga wysoki poziom rozwoju

Sumerowie wynaleźli pismo klinowe. Na glinianych tabliczkach urzędnicy zapisywali zarządzenia władców i prowadzili rachunki handlowe. Za pomocą pisma utrwalano również teksty literackie, historyczne i religijne. Tak narodziła się kultura Sumerów.

- Czy Sumerowie osiągnęli wysoki poziom rozwoju? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Osiągnięcia ludów Mezopotamii

W późniejszych wiekach cywilizacja Sumerów została wzbogacona przez osiągnięcia innych ludów przybyłych na obszar Mezopotamii – Babilończyków i Asyryjczyków. Zapoznaj się z największymi osiągnięciami cywilizacji mezopotamskiej.

Ze względu na brak kamienia, który trzeba było transportować z daleka, mieszkańcy Mezopotamii jako pierwsi zaczęli stawiać domy z glinianych cegieł suszonych na słońcu. W ten sposób wznosili również **zigguraty**. Nazywa się tak wielopoziomową budowlę, na której szczycie znajdowała się świątynia. Król, będący jednocześnie najwyższym kapłanem, sprawował w niej obrzędy religijne i składał ofiary bóstwom. Na zdjęciu: częściowo zrekonstruowany ziggurat w mieście Ur (na terenie dzisiejszego Iraku).

*Jeśli syn uderzył ojca swego,
utną mu rękę.
Jeśli kość obywatela złamał,
kość mu złamają.
Jeśli wybił oko niewolnika
obywatela lub złamał kość
niewolnika obywatela,
zapłaci połowę ceny
jego kupna.*

Kodeks Hammurabi (fragm.)
tłum. M. Stępień, Warszawa 1996

W XVIII wieku p.n.e. babiloński król Hammurabi stworzył najstarszy zbiór **prawa** na świecie. Tekst wyryto w steli (na zdjęciu). Kodeks Hammurabi przewidywał surowe kary za wykroczenia. Najczęściej była to odpłata złem w myśl zasady „oko za oko, ząb za ząb”.

Ludy Mezopotamii miały wiele osiągnięć w dziedzinie nauki. Babilończycy stworzyli sześćdziesiątny system liczbowy, który jest dziś wykorzystywany przy podziale czasu (podział godziny na 60 minut). Ponadto babilończycy uczeni prowadzili obserwacje astronomiczne, na podstawie których stworzyli własny **kalendaryz** – jeden z pierwszych na świecie. Posługiwali się nowoczesnym wynalazkiem: **kołem**. Na zdjęciu: sztandar z Ur – zabytek sztuki sumeryjskiej, pochodzący z III tysiąclecia p.n.e.

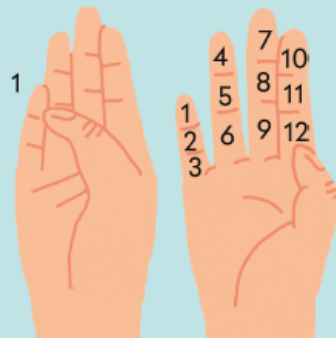
Przedstaw osiągnięcia naukowe cywilizacji mezopotamskiej.

Więcej na temat

Dwunastkowy system liczbowy

Sumerowie korzystali z dwunastkowego systemu liczenia. W takim systemie występowało nie 10, lecz 12 liczb. Każdej z nich przyporządkowana była inna część palca. Aby ułatwić sobie prowadzenie handlu, kupcy sumeryjscy korzystali więc z dłoni. Szczególnie przydatne było to w przypadku kontaktów handlowych z ludami mówiącymi w innych językach. Aby podać konkretną liczbę, wystarczyło po prostu wskazać kciukiem odpowiednią część palca.

- W jakich sytuacjach używamy obecnie systemu dwunastkowego?

W skrócie

- W Mezopotamii, krainie leżącej między Eufratem a Tygrysem, rozwinęła się jedna z najstarszych cywilizacji świata.
- W IV tysiącleciu p.n.e. Sumerowie stworzyli na tym obszarze pierwsze państwa.
- Ludy Mezopotamii wnieśli bardzo duży wkład w rozwój nauki. Jednym z największych osiągnięć Sumerów było stworzenie pisma. Z kolei Babilończycy opracowali sześćdziesiątny system liczbowy i kalendarz.

Czy już umiesz?

- 1 Wyjaśnij, dlaczego Mezopotamię zamiennie określa się terminem „Międzyrzecze”.
- 2 Wyjaśnij, w jakim celu Sumerowie budowali kanały nawadniające.
- 3 Jakie warunki muszą być spełnione, aby można było mówić o powstaniu cywilizacji? Czy Sumerowie spełniali te warunki? Uzasadnij odpowiedź.
- 4 Odpowiedz, które z osiągnięć cywilizacji mezopotamskiej uważasz za szczególnie ważne? Uzasadnij swój wybór.
- 5 Powiedz, z jakich osiągnięć ludów Mezopotamii korzystasz na co dzień. Podaj przykłady ich zastosowania.

Przeczytaj fragment Kodeksu Hammurabiego. Czy w myśl kodeksu wszyscy są równi wobec prawa? Czy dziś sędzia zastosowałby podobne kary?

Brama Isztar w Berlinie

W Muzeum Pergamońskim w Berlinie znajduje się zrekonstruowana brama bogini Isztar. Była jednym z głównych wejść do starożytnego Babilonu – najwspanialszego miasta Mezopotamii.

1.4 W państwie faraona

Podjmij temat

Zdjęcie przedstawia Egipt widziany z kosmosu. Na podstawie fotografii opisz warunki naturalne panujące na tym terenie.

Co roku, po wiosennych deszczach, poziom wody w Nilu regularnie przybierał, woda występowała z brzegów, nawadniała pola, a opadając, pozostawiała żyzny muł. Aby zwiększyć obszar upraw, Egipcjanie budowali kanały nawadniające.

Dar Nilu

Jeżeli przyjrzymy się zdjęciu, zauważymy, że występują na nim głównie trzy kolory: granatowy (morza i rzeki), żółty (pustynie) i ciemnozielony (pola uprawne). Wąski pas ziemi rolnej rozciąga się wzdłuż rzeki, która rozgałęzia się przy ujściu do morza. Ta rzeka to **Nil**, nad którym rozwinęła się cywilizacja starożytnego Egiptu. Początki tego państwa sięgają schyłku IV tysiąclecia p.n.e., kiedy ziemie te zjednoczył egipski władca Menes.

Położenie Egiptu jest bardzo korzystne, dzięki czemu kraj mógł się bezpiecznie rozwijać. Naturalną ochronę przed najazdami wrogów stanowiły otaczające go pustynie i morza – Morze Śródziemne (od północy) i Morze Czerwone (od wschodu). Tam, gdzie docierały wody wylewającego Nilu, ziemia była bardzo urodzajna. Życie ludności zależało całkowicie od tej rzeki, dlatego Egipt zaczęto nazywać „darem Nilu”. Obszary poza zasięgiem wylewów były pustkowiem.

Społeczeństwo starożytnego Egiptu

Zobacz, na jakie grupy dzielili się mieszkańcy Egiptu.

Kapłani opiekowali się świątyniami poszczególnych bogów i składali im ofiary w imieniu poddanych. Jako ludzie wykształceni umieli czytać i pisać, znali też podstawy astronomii i matematyki.

Rzemieślnicy zajmowali się wytwarzaniem przedmiotów codziennego użytku: narzędzi, ceramiki, ubrań, naczyń i broni. Do grupy rzemieślników zaliczani byli też **artyści** – rzeźbiarze i malarze – twórcy egipskiej sztuki.

Chłopi byli najliczniejszą grupą społeczną. Uprawiali ziemię i hodowali zwierzęta. Pracowali przy wznoszeniu świątyń, pałaców i piramid. Na chłopach spoczywał cały ciężar utrzymania państwa – urzędnicy ściągali od nich daniny dla faraona w postaci plonów.

Władcą Egiptu był **faraon**. Miał on nieograniczoną władzę nad swoimi poddanymi. Faraon był uważany za przedstawiciela boga na ziemi.

Urzędnicy ściągali daniny w imieniu faraona i czuwali nad pracami związanymi z utrzymaniem kanałów nawadniających. Do tej grupy należeli m.in. **skrybowie**, którzy jako nieliczna grupa umieli czytać i pisać. Notowali oni ilość zebranego zboża i prowadzili rachunki handlowe.

Niewolnicy nie mieli żadnych uprawnień. Byli własnością faraona lub bogatych Egipcjan. Tę grupę społeczną tworzyli głównie jeńcy wzięci do niewoli przez egipską armię.

1. Które grupy społeczne w starożytnym Egipcie cieszyły się największym szacunkiem? Dlaczego tak było?
2. Znajdź w internecie przykłady egipskiej sztuki. Opowiedz, czym się ona charakteryzuje.

Ciekawej

Egipcjanie przedstawiali większość swoich bogów jako ludzi z głowami zwierząt. Thot (czyt. tot) – bóg nauki, miał głowę ptaka; Anubis – opiekun zmarłych – szakala; Sobek – bóg wody, przypominał krokodyla. Natomiast pana śmierci, Ozyrysa i jego żonę Izydę – boginię płodności, ukazywano w ludzkich postaciach, jako wspianą parę władców.

Mumie bogatszych Egipcjan przechowywano w sarkofagach, czyli ozdobnych trumnach. Jedną z najsłynniejszych kryła w sobie zwłoki faraona Tutanchamona.

Wierzenia starożytnych Egipcjan

W czasach starożytnych ludzie nie wiedzieli, jak wytłumaczyć to, że Słońce wschodzi i zachodzi. Nie potrafiono wyjaśnić, z jakiego powodu Nil co roku wylewa albo nagle przychodzi nieurodzaj. Uważano, że za te zjawiska odpowiedzialni są bogowie, którzy rządzą różnymi siłami przyrody i opiekują się wszelkimi dziedzinami ludzkiej działalności. Egipcjanie czcili wielu bogów – taki system wierzeń nazywamy **politeizmem**. Najważniejszym bogiem był **Re** – pan słońca i władca całego świata. Za opiekunkę życia i rodziny uważano Izydę. Jej mąż, Ozyrys, był władcą krainy zmarłych. Aby zyskać przychylność bogów, Egipcjanie składali im ofiary z płodów rolnych i zwierząt.

Życie po śmierci

Starożytni Egipcjanie wierzyli w życie pozagrobowe. Byli przekonani, że każdy człowiek stanie po śmierci przed Ozyrysem, który wraz z sędziami zdecyduje o dalszych losach zmarłego.

Tak, według wierzeń Egipcjan, wyglądał sąd Ozyrysa nad śmiertelnikiem: na wadze umieszczano serce człowieka. Jeżeli ważyło tyle samo co pióro, zmarły trafiał do krainy wiecznej szczęśliwości. Gdy ciężar grzechów przeważał szalę – pożerał go potwór.

Egipcjanie uważali, że dusza człowieka nie może istnieć bez jego ciała, dlatego po śmierci poddawano je **mumifikacji**. Zwłoki balsamowano, a następnie szczelnie bandażowano. Powstałą w ten sposób **mumię** składano w grobowcu wraz z żywnością, napojami i przedmiotami, które – jak sądzono – mogą być potrzebne zmarłemu po śmierci. Mumifikacja była kosztowna, więc mogli sobie na nią pozwolić tylko bogaci Egipcjanie. Uboższych ludzi chowano w grobach na pustyni, z uwagi na to, że piasek opóźniał rozkład zwłok.

Osiągnięcia starożytnych Egipcjan

Piramidy były grobowcami faraonów. Zbudowane z olbrzymich bloków kamiennych świadczą o wysokich umiejętnościach egipskich budowniczych. Najbardziej znane piramidy – faraonów Cheopsa (pierwsza z prawej) i Chefrena (środkowa) – powstały ok. 2500 lat p.n.e. w Gizie.

Największym osiągnięciem Egipcjan było pismo hieroglificzne. Hieroglify wykuwano na murach świątyni i piramid – w ten sposób utrwalano uroczyste teksty państwowe i religijne. Podstawowym materiałem do pisania był jednak papirus, sporządzony z rośliny zwanej trzcina papirusowa.

W skrócie

- Jedną z najstarszych cywilizacji świata jest cywilizacja egipska. Powstała nad Nilem, który był dla Egipcjan źródłem życia.
- Pełną władzę w Egipcie sprawował faraon. Podlegały mu tysiące urzędników, którzy nadzorowali pracę chłopów. Najlepiej wykształconą grupą społeczną byli kapłani.
- W starożytnym Egipcie obowiązywał politeizm, czyli wielobóstwo.
- Jednym z najważniejszych osiągnięć Egipcjan było pismo.

Czy już umiesz?

- 1 Dlaczego starożytny Egipt nazywamy „darem Nilu”?
- 2 Odszukaj w atlasie historycznym mapę starożytnego Egiptu i wymień jego główne miasta.
- 3 Wyjaśnij, na czym polegała nieograniczona władza faraona.
- 4 Dlaczego mieszkańcy Egiptu przywiązywali tak dużą wagę do pochówku zmarłych?
- 5 Ustal, od czego pochodzi wyraz „piramida”. Skorzystaj ze słownika wyrazów obcych lub encyklopedii.

Piramidy Kujawskie

W Wietrzyczowicach koło Włocławka znajduje się omentarzysko, na którym zachowały się grobowce zbudowane z potężnych głazów. Zostały one wzniesione przez plemiona zamieszkujące ziemie polskie ponad 5500 lat temu. Przywódcą na myśl grobowce faraonów, dlatego nazywane są Piramidami Kujawskimi.

Krótką historia pisma

Rozwój cywilizacji sprawił, że ludzie zaczęli gromadzić coraz więcej informacji. Na przykład urzędnicy musieli wiedzieć, ile zboża jest w magazynach lub kto przekazał daninę dla władcy. Początkowo ważne informacje przekazywano sobie ustnie, starając się je zapamiętać. Z czasem zaczęto utrwalac najwazniejsze z nich – tak powstało pismo.

Początki pisma

Pierwsze pismo miało postać obrazków, czyli piktogramów. Najstarsze ślady takich zapisów pochodzą z ok. 3200 roku p.n.e.; pozostawili je Sumerowie. Rysowanie obrazków było czasochłonne, a wielu informacji nie można było za ich pomocą zapisać, dlatego Sumerowie stopniowo upraszczali rysunki. Z czasem przekształciły się one w bardziej uniwersalne znaki klinowe. Piszący odciskał je zaostroszoną końcówką trzcinki na wilgotnych glinianych tabliczkach.

Znaki piktograficzne
(ok. 3200 roku p.n.e.)

Uprozczone znaki piktograficzne
(ok. 2400 roku p.n.e.)

Znaki pisma klinowego
(ok. 700 roku p.n.e.)

Znaczenie

Głowa byka (wół)

liść (czasownik)

Powstanie alfabetu

Pismo klinowe i egipskie hieroglify miały tysiące znaków, dlatego ich nauka trwała bardzo długo. Tylko nieliczni potrafili czytać i pisać. Dopiero wynalezienie alfabetu pod koniec II tysiąclecia p.n.e. sprawiło, że ludzie zaczęli się posługiwać pismem na szerszą skalę. Dokonali tego Fenicjanie – lud zamieszkujący wschodnie wybrzeża Morza Śródziemnego. Zaczęli oni przypisywać znaki graficzne nie pojęciom i przedmiotom, lecz wypowiedzanym dźwiękom. Tak powstał alfabet składający się jedynie z 22 znaków, które działały na podobnej zasadzie jak nasze litery. Fenicki alfabet zawierał tylko spółgłoski. Szybko przejęły go inne ludy: Grecy, którzy dodali do niego samogłoski, a następnie Rzymianie. Właśnie ich wersja alfabetu używamy dzisiaj w języku polskim.

Zobacz, jak wyglądały pierwsze litery w alfabecie fenickim, greckim i łacińskim (pismo Rzymian). Słowo „alfabet” pochodzi od dwóch greckich liter: **alfa** i **beta**.

Alfabet fenicki

Alfabet grecki

Alfabet łaciński

Ⲁ alef

Α alfa

A

Ⲃ bet

Β beta

B

Ⲅ gimel

Γ gamma

CG

Jak zmieniało się pismo?

Pismo jest jednym z najważniejszych wynalazków w dziejach ludzkości. Zanim powstał alfabet stosowano różne systemy zapisu. Oto niektóre z nich.

Pismo obrazkowe
Sumerów

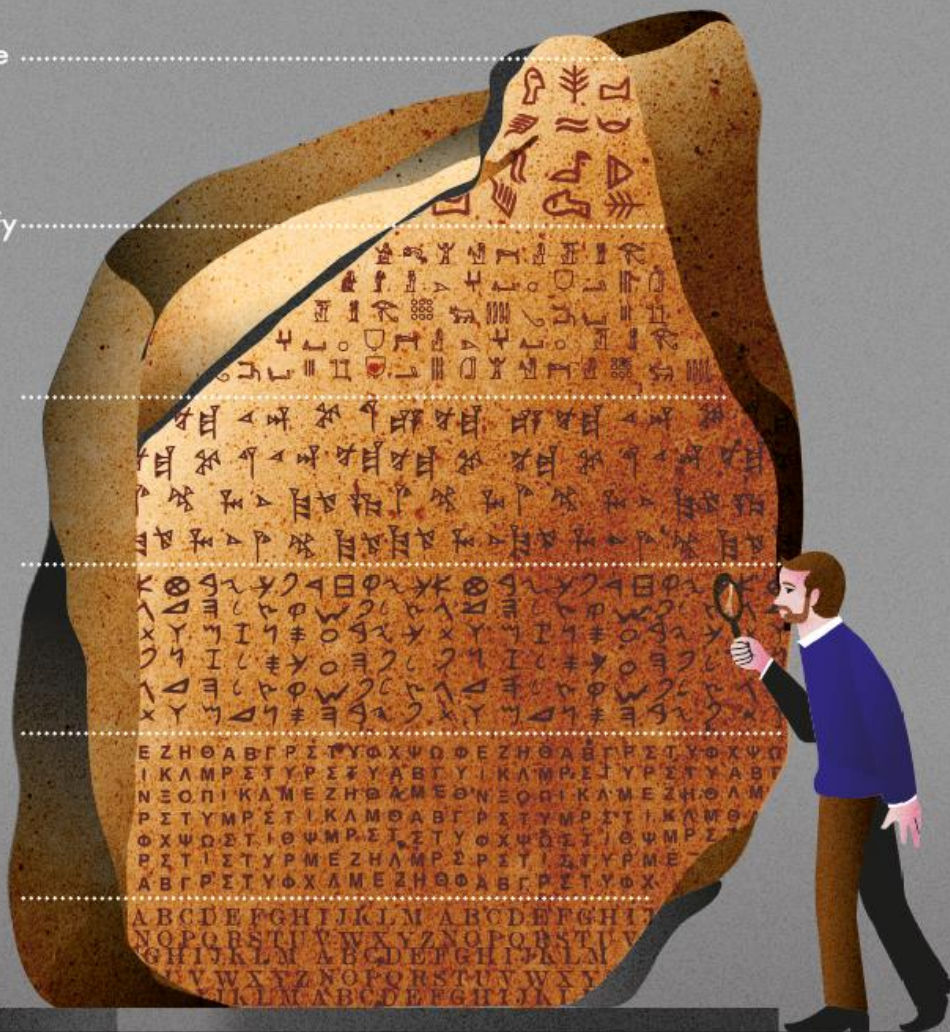
Egipskie hieroglify

Pismo klinowe

Alfabet fenicki

Alfabet grecki

Alfabet łaciński

Zastanów się, w jakich sytuacjach używamy obecnie pisma obrazkowego. Podaj przykłady.

Grupa MAC S.A.
ul. Witosa 76
25-561 Kielce

www.mac.pl